

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ЦЕНТРО- ПЕРИФЕРІЙНИХ ВІДНОШЕНЬ І ЗВ'ЯЗКІВ

Процеси, що відбуваються в Україні в період становлення ринкової економіки і політичних реформ, зумовлюють подальше наростання диспропорцій і асиметрії в системі «центр-периферія» на всіх рівнях просторової стратифікації – від загальнонаціонального до внутришньорегіонального. Така геопросторова поляризація відрізняється багатовекторністю проявів у соціально-економічних, геодемографічних, геополітичних складових регіонального розвитку і зумовлює формування периферій різного генезису, локації, рівня. Виявлення найбільш характерних рис структури геопростору в контексті моделей «центр – периферія», «полюсів розвитку, «центрів зростання» зумовлює необхідність дослідження динамічних аспектів їх функціонування, оскільки факт збереження певної поляризації географічного та економічного простору, нерівномірності регіонального розвитку є безперечним, незважаючи на численні адміністративні, економічні, соціальні, політичні заходи з нівелювання регіональних контрастів.

Основні теорії та концепції взаємовідносин між центром та периферією проаналізовані і представлені в працях, авторами яких є російські, українські (О. В. Грицай, Г. М. Лаппо, Б. Б. Родоман, М. С. Мироненко, В. О. Шевченко) та зарубіжні автори – Т. Хегерstrandт, А. Пред, Х. Перлофф, Б. Беррі, Дж. Фрідман, Г. Річардсон, В. Гендерсон, Ф. Перру, І. Валлерстейн). Окремі узагальнення, певна історіографія центр-периферійних відношень наявна у роботі [3] та в монографічному виданні Гладкого О. В., який здійснив дослідження промислових агломерацій як моделей «центр - периферія» локального рівня [2, с.89-91].

Вважаємо, що *суспільно-географічний центр* є частиною регіону, який має функціональні зв'язки зі своєю базою розвитку (перш за все, периферією) і, на відміну від інших частин регіону, виділяється суспільною атрактивністю,

високою концентрацією суспільних процесів і явищ, які постійно ускладнюються.

Під *суспільно-географічною периферією* ми розуміємо частину суспільного простору, в межах якого швидкість суспільно-географічних процесів мінімальна або їх вектор не співпадає з вектором розвитку ядер суспільного життя (до яких відносяться перш за все великі та середні міста).

До основних характеристик суспільно-географічних периферій, які ми узагальнили на основі аналізу літературних джерел, експертних опитувань, можна віднести:

- в історичному аспекті периферії розуміються як території, які перебувають між великими державоутворюючими ядрами й історично відчують вплив з різних сторін, або території, що займають віддалені окраїнні землі;

- з точки зору управлінської діяльності периферії є суб'єктами політичних, адміністративних економічних процесів, що підпорядковуються і спрямовуються центром;

- у контексті економічного розвитку периферії представляють собою ареали геопростору депресивного розвитку – економічного, інфраструктурного, соціального тощо;

- природно-ресурсний аспект периферійного розвитку виявляє орієнтацію на виробництво сировини, а в сфері трудових ресурсів забезпечення явною є низька кваліфікація місцевої робочої сили;

- з точки зору геополітичних поглядів периферійні регіони фактично є територіями «внутрішнього колоніалізму» (а у попередні роки і «зовнішнього колоніалізму»);

- в сфері інноваційного розвитку і поширення новацій периферії є територіями, які сприймають інновації (як правило, із запізненням), або «відривають» їх від центру;

- у природно-екологічному розумінні до периферій відносять території з явними природно-ресурсними обмеженнями інтенсивної суспільної

життєдіяльності або території, які відзначає екстремальність природно-ресурсних складових;

Якщо на побутовому рівні увага, як правило, зосереджується на змістовних аспектах периферійності, то у наукових працях знаходимо аналіз центрально-периферійних відношень з точки зору спрямованості суспільно-географічних процесів, функціональності зв'язків. Так, за характеристикою Алаєва Е.Б. [1, с. 73], центр — точка, зв'язки якої з навколишньою геоторією (периферією) функціональні; тобто не можна називати якийсь об'єкт центром, якщо немає в нього зв'язків з тим, центром чого він є. В залежності від типу відношень, які формуються між центром і прилеглою геоторією, розрізняють:

1) центр дифузії (або вогнище) — центр, що поширює на навколишню геоторію потоки речовини, енергії, інформації, і передає свої ознаки ландшафту;

2) центр притягання (або фокус) — центр, у напрямку до якого відбувається стягування, концентрація у вигляді тих же потоків речовини, енергії, інформації, людей тощо;

3) ядро — ділянка таксона, у якій найбільшою мірою (з найбільшою щільністю, інтенсивністю) виражені ознаки центру, це ділянка таксона, що концентрує максимум інформації про нього.

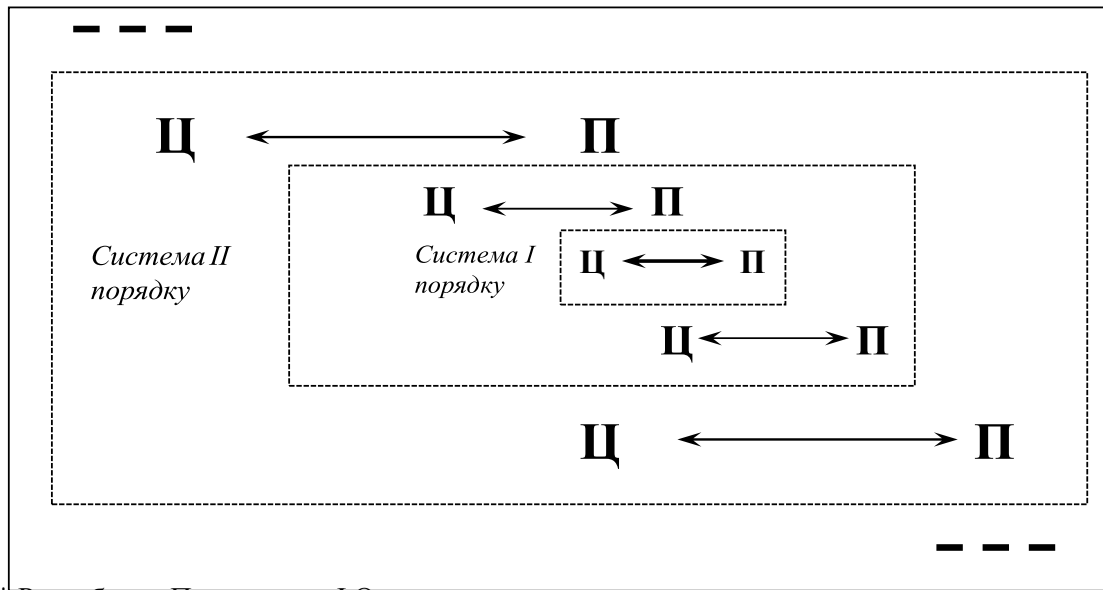
Поняття центр, вогнище, фокус, ядро припускають наявність конфронтуючої їм території, або території, що доповнює. Такий таксон і є периферією.

Парні територіальні утворення зі зворотною, полярною функціональною залежністю, в якій розвиток одного таксону пов'язаний з деградацією або стагнацією іншого, називають полюс і антиполюс. Якщо полюс - центр (ядро), то роль антиполюса може виконувати периферія.

Акцентуємо, що за просторовими масштабами таксони геопростору, що мають ознаки центральності, відрізняються, як правило, незначним територіальним охопленням і в більшості випадків мають точковий характер.

Разом з тим зауважимо, що суспільно-географічні периферії завжди є територіально масштабнішими і саме тому вони потребують пильної уваги географів.

Розуміння сутності центр-периферійних відношень можливе лише через детальний системно-структурний аналіз утворення і ієрархічного розвитку систем типу «центр – периферія» (рис.1).

* Розроблено Пилипенком І.О.

Рис. 1. Принципова схема ієрархічної будови центр-периферійних відношень у геопросторі.

Із запропонованого варіанту центр-периферійних відношень систем різного порядку робимо висновок, що локальна система «Центр-периферія» на вищому рівні може бути або центром, або периферією системи II (вищого) порядку. Та в свою чергу, центром або периферією системи III порядку тощо.

Використовуючи дефініції, наведені у [1] щодо особливостей географічних процесів та узагальнюючи наведений матеріал, конкретизуємо основні специфічні ознаки відношень у системі „центр периферія“:

1) Наявність кількісного та якісного (структурного) розриву між центром та периферією будь-якого рівня. Такий розрив пов'язаний з різночасовим та хвилеподібним розповсюдженням будь-яких інновацій.

2) Переважання відцентрових тенденцій впливу для центра та

доцентрових для периферії.

3) Домінування для центру диверсифікації суспільної структури, ускладнення соціально-економічних функцій та компонент, для периферії – симпліфікація, спрощення взаємозв'язків та взаємовідносин, як правило, за рахунок спрощення самої структури.

4) Висока суспільна атракція центру і, як наслідок, концентрація суспільних об'єктів, процесів та явищ. Натомість для периферії характерна деконцентрація суспільної діяльності.

5) В межах центру переважають процеси інтеграції, посилення взаємозв'язків між географічними утвореннями та соціальними групами, а для периферії більше притаманні дезінтегративні процеси, які призводять до послаблення зв'язків і, в деяких випадках, до повної самоізоляції утворень. Саме такі процеси, на наш погляд, спричиняють формування «периферійної» ментальності, яка ускладнює сприйняття інновацій, консервує застарілі суспільно-географічні відношення та зв'язки.

Список літератури:

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география : понятийно- терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. Гладкий О. В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій: Монографія. / О. В. Гладкий; [за ред. С. І. Іщука]. – К.: ВГЛ «Обрії», 2008. – 360 с.
3. Пилипенко І.О. Историчні аспекти становлення та розвитку концепції «центр – периферія» // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту імені М. Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2008 – Вип. 1. – С.103- 108.